

19. Сидоренко С. Дорогие депутаты [Електронний ресурс] / С. Сидоренко // Коммерсантъ Украина. — 2012. — №186 (1676). — Режим доступу: <http://www.kommersant.ua/doc/2067660>
20. Технологію «клонування» застосували проти 43 кандидатів – ОПОРА [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/politics/_tehnologiyu-klonuvannya-zastosovali-do-43-kandidativ-opora/452346

The most widespread electoral technologies which was utilized during parliamentary voting 2012 in Ukraine are examined in the article.

Key words: parliamentary voting, electoral technologies, electoral legislation, manipulation the results of voting, political squatting.

Отримано: 12.09.2014

УДК 329.952(522)

В. Ю. Маркітантов, В. В. Нечитайло

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ

У статті розглядається генеза та основні напрями діяльності політичної опозиції в Україні в умовах переходу від авторитаризму до демократії, аналізуються причини, що гальмують перетворення опозиційного руху в дійсно масовий і дієвий.

Ключові слова: опозиція, політична опозиція, демократична трансформація, демократичне суспільство.

У політичній літературі проблема діяльності опозиції завжди була предметом зацікавленої уваги. По-перше, політична опозиція є важливим інститутом політичної системи, який значною мірою впливає на характер процесу державотворення і є альтернативою владі. За словами англійського вченого Ентоні Арблестера, у демократичному мисленні немає нічого, що давало б нам думати про «народ» якимось інакше, ніж як про всю сукупність громадян, як про більшість так і про меншість, як про тих, хто належить до панівної більшості, так і про тих, хто чинить спротив і не погоджується з нею. Останні «завжди мають право нагадати решті суспільства, що й вони становлять частину «народу» [1, с. 47]. Цю думку доповнює Маргарет Тетчер, твердячи, що найголовнішою властивістю британської системи державного устрою «є те, що тут немає якоїсь альтернативної особи, якій може дістатися державна влада, зате є альтернативні політика і альтернативний уряд, у повному складі

готовий взяти на себе владні повноваження» [11, с. 42]. До речі, опозиція вперше виникла в англійському парламенті у 1826 році. Вона об'єднувала депутатів, котрі висловлювали незгоду з позицією правлячої більшості, критикували її дії. Нині в Великобританії будь-яка партія, що має хоча б два місяця в парламенті, отримує статус офіційної опозиції і державне фінансування для своєї діяльності [10, с. 157]. На жаль, чинна опозиція, що діє в Україні, поки що ні організаційно, ні ідеологічно не може бути альтернативою владі.

По-друге, при дослідженні даного феномена автори не завжди проводять різницю між суспільством, котре дозволяє опозиційним інститутам функціонувати (щоправда, з певними обмеженнями), та країнами, де держава не лише домінує в усіх соціально-економічних і політичних сферах, а й стоїть на перешкоді становлення сучасної демократичної опозиції.

Метою даної статті є спроба виявити і дослідити чинники, які визначають особливості політичної опозиції в Україні, проаналізувати фактори, які впливають на опозиційний рух.

У сучасному словнику української мови опозиція розглядається як форма протистояння владі, протиставлення своїх поглядів, дій своєї політики іншим поглядам, діям або політиці [3, с. 156]. Політична опозиція, на думку Сергія Рябова, є невід'ємною ознакою демократичного суспільства, правової держави. Вона включає в себе партійні угруповання, парламентські фракції, що перебувають у меншості і прагнуть боротися коли й не за владу, то хоча б за вплив на неї. Одна з головних функцій опозиції – напрацювання альтернативних пропозицій щодо суспільних рішень та урядової політики, розв'язання конкретних проблем життя суспільства, формування й вираження думок, позицій тієї частини населення, яку вона репрезентує [10, с. 157].

Останнім часом інтерес до діяльності української опозиції значно виріс. З'явилося ряд праць, що розглядають правову основу функціонування інститутів опозиції, правила взаємовідносин влади та опозиції [9]. Захищено ряд дисертацій з цієї проблематики. Однак, незважаючи на активізацію досліджень, присвячених теоретичним питанням діяльності опозиції, практичні аспекти її функціонування в Україні висвітлені недостатньо. Нагальною проблемою є студіювання таких важливих питань, як інтереси і цінності, мотиви і установки, що визначають поведінку суб'єктів опозиції. Є потреба вивчення досвіду (не лише по-

зитивного, а й негативного) діяльності парламентської опозиції. Варто також зазначити, що проблема політичної опозиції в Україні знаходиться поза увагою вузівських науковців. Включення цієї теми в програми політології та інших суспільно-політичних дисциплін є винятковим явищем.

Політична опозиція функціонує у двох формах – парламентській і позапарламентській. Парламентська опозиція включає в себе фракції (коаліції фракцій), що не підтримують політичної позиції парламентської більшості, пропонують альтернативні рішення і у будь-який момент готові замінити чинний уряд власним. Позапарламентська опозиція об'єднує частину громадян, які претендують на те, щоб потрапити до наступного парламенту, і частину тих, хто не виявляє такого бажання, але вважає заняття політикою, опонування владі своїм громадянським обов'язком.

Аналіз практичної діяльності політичної опозиції дає можливість виділити такі її основні функції:

- агрегація та артикуляція інтересів громадян;
- критика діяльності органів влади;
- підготовка альтернативних законів, програм та інших документів, що регулюють суспільне життя;
- зняття громадянського невдоволення;
- участь у розв'язанні політичних конфліктів.

Відомий фахівець з проблем демократичного переходу Д. Гузіни знаходить певний зв'язок між формами цього переходу і способами діяльності політичної опозиції. За його словами, різні типи комуністичного правління відповідають різним орієнтаціям опозиційних сил [4, с. 162]. Організація цих сил та їхніх контрпартнерів, своєю чергою, впливає на конституційний вибір, що визначає нові форми правління. На думку Д. Гузіни, Україна на початковому етапі трансформації однозначно вписувалася до патримоніальної комуністичної категорії високої репресивності, нестриманої корупції та кооптації. Критичним моментом для неї став розпад СРСР. Причому вона була «єдиним випадком, коли суміш національних та демократичних викликів комуністичного правління відкрила можливості демократичної консолідації» [4, с. 166].

Опозиційно-переддержавний період в сучасній українській історії охоплює хронологічний період від утворення перших українських партій (1989 р.) до юридичного підтвердження самостійного апарату України (1991 р.) [6, с. 130]. Опозиційність українських політиків у цей час

була ситуативною і залежала винятково від особистісних факторів. Зародження альтернативних режимів інститутів асоціюється з появою рухів національно-критичного спрямовання – Гельсінської спілки та Народного Руху. Так, 1989 р. завершується період організаційного становлення Руху, який був зорієнтований на опозиційну діяльність. Цього ж року утворюються перші українські партії. Щоправда, як слушно зауважує К. Бондаренко, з їх появою опозиційність в Україні стала предметом торгів: політичні діячі йшли в опозицію часто ради того, аби дістати від цього певні дивіденди [2, с. 56]. Прикладів – більш ніж досить. 1997 року О. Лавринович вимагав імпичменту президенту, а згодом його призначили міністром юстиції. Ю. Тимошенко теж різко критикувала президента, а 1999 року перейшла у президентській табір, підтримавши Л. Кучму на президентських виборах, відтак дістала посаду віце-прем'єр-міністра. Вибори 1990 року виявили негативну тенденцію, що значною мірою вплинула на майбутні процеси в Україні: до керівництва опозиційними групами потрапили здебільшого представники гуманітарної сфери, вихідці з аграрних регіонів, що не мали ні управлінського досвіду, ані належної кваліфікації для прийняття важливих політичних і соціально-економічних рішень. Управлінська некомпетентність лідерів опозиції компрометувала ідею демократичного оновлення країни. Не додавало авторитету опозиції й те, що до керівництва нею піднялося чимало людей, які використовували кон'юнктуру моменту і нехтували потребами щоденної розбудови нової держави. В результаті опозиція не спромоглася ні артикулювати державницькі ідеї, ні сформулювати конкретний план перетворень [12, с. 12].

Реально в Україні існувало кілька центрів, довкола яких гуртувалася некомуністична опозиція. По-перше, – це середовище О. Мороза, з яким активно співробітничали соціал-демократична партія України, очолювана Ю. Буздуганом, та молодіжне угруповання В. Чемериса, що започаткували рух «Україна без Кучми». По-друге, – це середовище Ю. Тимошенко і середовище, яке гуртувало в одну команду представників декількох партій («Української республіканської, Української соціал-демократичної та партії «Собор» на чолі з відомими політиками Л. Лук'яненком, О. Сергієнком і А. Матвієнком). По-третє, це Всеукраїнський громадський Комітет опору «За правду», що організував студентське голодування у Києві у 1990 році. До них

приєдналися четверо народних депутатів – членів партії «Реформи і порядок» – Т. Стецьків, Т. Чорновіл, В. Філенко та І. Коліушко. Студентські виступи мали за мету здійснення акцій на шпталт заходів, які проводив на той час югославський «Отпор». Планувалася організація руху «За правду» як морально-етичного об'єднання, вищого від суто політичних цілей. Щоправда, саме політика стала головним об'єктом діяльності і причиною розколу, а відтак і занепаду цієї організації.

На початковому етапі свого становлення українська опозиція виявила відсутність конструктивної програми щодо зміни існуючого режиму, підтвердила, що в основі її діяльності лежить здебільшого негативна риторика. Навіть широко використовуване гасло «Україна без Кучми!» несло певний деструктив. Основним об'єктом критики опозиції став президент. Персоніфікуючи владу, опозиціонери бачили корінь зла не в існуючому політичному режимі, а в особі Л. Кучми. Ю. Тимошенко у виступі на другому конгресі Фронту національного порятунку (квітень 2001 р.) заявила, що «Кучма є тим корком, якого необхідно вибити, аби випити вина свободи» [2, с. 58]. Згубивши об'єкт своєї критики, деякі політики (можливо, несамохіть) вдавалися до угодовства. «Ми не можемо виступати проти влади, оскільки в цій владі перебуває Віктор Ющенко», – виправдовувався лідер ПРП В. Пинзеник. Так само аргументував свою діяльність лідер Львівської крайової організації Народного Руху України Я. Кендзьор під час дискусії з Т. Чорноволом. За його словами, дії опозиції ставлять під удар В. Ющенка, а тому є шкідливими [2, с. 59].

Як свідчить практика, негативний вплив на організаційну та політичну діяльність української опозиції справила деідеологізація суспільства, пов'язана із скасуванням статті 9 конституції УРСР. Згідно нового конституційного концепту, Україна була виставлена як деідеологізоване суспільство. Жодна ідеологія не визначалася державою як обов'язкова [5, с. 5].

Нам видається, що постулат деідеологізації суспільства хибний апріорі. Без ідеології суспільство жити не може. Питання в іншому: яка це ідеологія – гуманістична, прогресивна, чи ні. Як зазначає М. Фалагашвілі, «маємо сьогодні парадоксально небезпечну ситуацію – деідеологізоване та денационалізоване українське суспільство, мов той корабель без вітрил і стерна, під зовнішнім тиском ЗМІ (засобів інформації, а скоріше інтоксифікації) деморалізоване,

дезорієнтоване, зневірене і таким чином підготовлене до різноманітного впливу, перш за все у злочинному антиукраїнському, антидержавному напрямку» [13].

З цієї нагоди скористалися і приховані українофоби, і явні вороги Української держава, заповнюючі телевізійний ефір та шпальти газет пропагандистськими антиукраїнськими матеріалами. З дня проголошення незалежності потужні російські ЗМІ фактично повністю контролюють інформаційний простір України, успішно нав'язують українським громадянам свою імперську ідеологію. Як це не прикро, незважаючи на той факт, що ПАРЄ прирівнювали комунізм за ступенем злочинності до нацизму, українські комуністи-опозиціонери із впертістю, вартою ліпшого застосування, доказували, начебто помилки колишніх очільників КПРС були здійснені під тиском обставин, але на благо суспільству. Як свідчила практика, комуністична ідеологія – ідеологія пригнобленого народу – досить комфортно уживалася з прагматизмом олігархів. Напередодні президентських виборів 1991 року Комуністичній партії довіряли 20 відсотків опитаних, а Народному Рухові України – 9 відсотків [12, с. 20].

Ситуація мало що змінилася і в наступні роки. Так, під час парламентських перегонів 1998 року Народний Рух України отримав лише 46 місць, себто десяту частину. Головною причиною цього стало розпорошення національно-демократичних сил напередодні виборів. Справді-бо, партія «Реформи і порядок» здобула 3,13 відсотків (за порогу в 4%), блок «Національний фронт», створений Конгресом українських націоналістів, – 2,7 відсотка. Впадає в око низька ідеологічна ідентифікація народних депутатів: кількість безпартійних у парламенті становила 117 осіб [8, с. 72].

На виборах 1998 року вперше парламентську фракцію сформувала олігархічна опозиція – партія «Громада», очолювана Павлом Лазаренком, що додало опозиції, крім націонал-патріотичного, ще й прагматичного компонента. Причому цей складник розвивався і в наступні роки. Колишня соратниця П. Лазаренка Ю. Тимошенко стала одним із провідних прагматичних опозиціонерів. З ідеологічно невиразного «олігархічного» суб'єкта вона почала перетворюватись на одного з виразників інтересів демократичного виборця [8, с. 73].

Здобувши відносно високий результат за партійними списками під час виборів 2002 року, опозиція програла

процес формування керівництва парламенту. Зумовлено це було тим, що у лавах самих опозиціонерів знайшлося чимало депутатів, які під час принципівих голосувань – як-то призначення на посаду голови Верховної Ради керівника адміністрації президента В. Литвина, – підтримали позицію прокучмівської більшості [2].

Якслухно зауважують автори спецпроекту «Невпевнена ініціатива», опублікованого в часопису «Тиждень», у перші роки незалежності України опозиціонери «фактично відштовхнули громадян, і ті, розчаровані в балакунах, заходилися шукати натомість прагматиків, господарників та інших позапартійних. А в ці шати часто рядились пристосуванці й представники «болота», які впливали на владу, а приєднувалися до того чи іншого клану задля задоволення своїх матеріальних або ж владних амбіцій [8, с. 73].

Щоправда, автори наведених вище рядків відзначають, крім поразок, іміджеву перемогу, отриману українською опозицією за підсумками 2000-2003 років. На їх думку, опозиції вдалося переконати суспільство в тому, що вона може претендувати на роль альтернативи владі. Та, на жаль, прийшовши до влади, опозиціонери так і не змогли реалізувати цю можливість.

Як свідчать результати досліджень, актуальними проблемами формування дієздатної опозиції на початковому етапі політичної трансформації України, як і в наступні етапи, були:

- відсутність належної правової бази опозиції;
- відсутність консенсусу в політиці;
- слабкість опозиційного лідерства;
- невизначеність суб'єктів опозиційної діяльності;
- відсутність законодавчого регулювання опозиційної діяльності;
- відсутність сталих парламентських традицій;
- низький рівень політичної культури суспільства.

Орієнтиром у побудові моделі інституціоналізації політичної опозиції в Україні міг стати угорський чи польський варіанти, в яких опозиція наділена широким спектром повноважень у законодавчій та контрольній сферах. Конституційна модель, закріплена у Польщі 1997 року, наприклад, призвела до інституалізації версії конкурентного двовладдя, що ґрунтувалося на балансі формальних важелів і ресурсової бази підтримки головних суб'єктів політичної конкуренції. У процесі цієї конкуренції було закріплено де-

мократичні правила гри і заблоковано основними учасниками цього процесу потенційні спроби реалізації політики на кшталт «переможець отримує все». Певною матрицею для інших держав став «Круглий стіл», організований і проведений представниками влади і опозиції. Важливим було те, що обидві політичні сили не вели дискусії щодо доцільності побудови демократичної республіки і ринкової економіки. З таким завданням представники влади і опозиції одноставно погоджувались. Сили демократії в Польщі, за словами А. Міхніка, «завжди ґрунтувалися на стійких традиціях національної держави, що свідомо погоджувалась на плюралізм, поважала Декларацію прав людини, а також принципи толерантності. Якщо залишається лише ця традиція, позбавлена моральної основи та політичних протиположностей, виникає феномен берлусконізму, коли враховуються лише скритна гра, соціальна інженерія, цинізм та гроші» [7].

Як показують дослідження, на формування опозиції на початковому етапі політичної трансформації України впливали і об'єктивні, і суб'єктивні чинники. На відміну від європейських і постсоціалістичних країн (Угорщина, Польща, Словенія) де трансформація політичного режиму відбувалася у межах консолідації держави, консенсусу політичних сил, закріплення демократичних правил гри, себто створювалася модель із балансом важелів і ресурсів між головними політичними гравцями, в Україні діяв принцип «переможець отримує все». Априорі передбачалося, що переможцем завжди повинен бути президент. Так склалося, що самостійною Україна стала не внаслідок цілеспрямованого, усвідомленого визвольного процесу, або демократичних домагань політичної опозиції, а в результаті розпаду СРСР, у складі якого українська комуністична номенклатура мала і найбільше «законослухняне» коріння, і чи не найсприятливіші умови для збереження своєї влади. Це сприяло формуванню патримоніально-олігархічного політичного режиму. За такого режиму панівна еліта, щоб залучити на свій бік значну частину політичних сил, взяла на озброєння демократичні гасла. Протягом 1991-1992 років вона поглинула більшу частину колишньої опозиції, допустивши її частково до ринку і ресурсів влади. Завдяки хитрим діям номенклатури, відбувся розкол опозиції, який супроводжував її і в наступні роки. Отже, нині в країні потрібна ефективна опозиція, але не в паркетному вигляді, в якому вона представлена. Чинна опозиція повинна повністю модифікуватися, позаяк ні організаційно, ні ідеологічно вона

не здатна бути альтернативою владі. Ефективну опозицію визначають такі ознаки: злагодженість у діяльності; підтримка її програмних положень і пропозицій громадськості; наявність справжніх альтернативних лідерів [13].

Сучасна політична опозиція повинна:

- сформулювати змістовну і зрозумілу суспільству альтернативу курсу, здійснюваного урядом;
- мати кадровий потенціал, здатний вести кваліфіковану політичну боротьбу;
- продовжувати конституційні реформи, створювати державно-владні моделі з чітко вираженими функціями та повноваженнями державних інституцій, в тому числі й опозиції;
- створити потужні опозиційні медіа-ресурси, які б знайомили громадян з теоретичними проблемами і практикою діяльності політичної опозиції;
- встановити найтісніші контакти з позапарламентською опозицією;
- налагодити діалог між опозицією та органами місцевого самоврядування.

Підсумовуючи, зазначимо, що на початковому етапі політичної трансформації опозиція в Україні була невід'ємною ознакою демократичного суспільства і правової держави. І хоча, в силу ряду об'єктивних і суб'єктивних причин, вона у цей час діяла малоефективно, без неї важко було б уявити політичний процес. Справді повноцінною контрелітою, альтернативою владі опозиція може стати лише тоді, коли матиме дієздатну структуру і зрозумілу, ефективну програму дій.

Список використаних джерел:

1. Арбластер Ентоні. Ключові ідеї демократії / Арбластер Ентоні // Демократія. Антологія / упорядник О. Проценко. — К. : Смолоскип, 2005. — С. 41-78.
2. Бондаренко К. Уроки революції, що не відбувалася / К. Бондаренко // Національна безпека і Україні. — 2002. — № 7. — С. 56-60.
3. Великий сучасний словник української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. — 1736 с.
4. Гузіни Д. У пошуках правильної парадигми: концептуальні перспективи посткомуністичного переходу в країнах Східної Європи / Д. Гузіни ; пер. з англ. — К. : Вид-во «Ай Бі», 2003. — 340 с.
5. Конституція України. — Х. : СПД ФО Співак Т.К., 2006. — 48 с.

6. Кукуруз О. Діяльність політичної опозиції в Польщі та Україні в умовах переходу від тоталітаризму до демократії / О. В. Кукуруз // Нова програма. — 2005. — Вип. 42. — С. 126-135.
7. Міхнік А. Annus mirabilis / А. Міхнік // День. — № 4-5. — 15-16 січня 2010. — С. 5.
8. Невпевнена альтернатива. Спецпроект // Тиждень — 2011. — № 33 (198). — С. 70-73.
9. Рудич Ф. Взаємодія опозиції і влади в Україні: спроба політологічного аналізу / Ф. Рудич // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї / редкол.: І. Ф. Курас, М. І. Михальченко, Ф. М. Рудич, В. П. Горбатенко та ін. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. — С. 34-43.
10. Рябов С. Політологія : словник понять і термінів / С. Г. Рябов. — 2-е вид, переробл. і доповн. — К. : Вид. дім «КМ Академія», 2001. — 254 с.
11. Тетчер М. Виміри консерватизму / М. Тетчер // Консерватизм. Консервативна традиція політичного мислення від Едмунда Берка до Маргарет Тетчер. Антологія. — К. : Вид дім «Простір». — 26-42.
12. Уроки незалежності. Спецпроект // Тиждень. — 2011. — № 33 (198). — С. 7-15.
13. Фалагашвілі М. Що робити? / М. Фалагашвілі // День — 2010. — № 90-91.

This article deals with genesis and key directions of Ukrainian political opposition activity in the frames of transit from authoritarianism to democracy and analyzes reasons that hamper transformation of oppositional movement in mass and effective.

Key words: opposition, political opposition, democratic transformation, democratic society.

Отримано: 18.11.2014